

A lehetséges metafizikája

A létet tükröző művészettől a lét filozofikumáig eljutni: metafizika, vallja Rácz Győző*, lehetséges metafizika, erősíti meg, de talán ennél is több: a filozofikum művészi érzékivé tétele, maga a lehetséges metafizikája.

„A lírától a metafizikáig“ — heurisztikusan világitja meg Rácz Győző alkotó fejlődését első írásaitól e kötetig, azt, ahogyan végigjárta a termékeny gondolatért az utat, amit Hegel a *vágytól* a *szellemes reflexión* keresztül a *gondolkodó észig* jelölt ki. Az indulás, az első írások, a spekuláció dicsőítése még „a meghatározások egyszerűségébe burkolódzott képzetet“ csigázták, első kötete, az *Ertelem és szépség* már a filozófia és a művészet, a két oldal mellérendeltségét kimondó-elemző „szellemes reflexió“ könyve, *A lírától a metafizikáig* pedig a „gondolkodó ész“ vívmányát, az alkotó gondolkodás művészi-filozófiai viszonyát tárja fel.

És ebben a spekulatív keresésben és a filozofikum megtalálásában Rácz Győző egyénileg ismétli nemzetiségünk művelődési történetének legfontosabb mozzanatait. Mert ki tagadhatná az elméleti igény jelenlétét már a *Korunk* első évfolyamaiban, Dienes László kis könyvében, a *Művészet és világnézetben*, a legendás szerkesztőről, Gaál Gáborról nem is beszélve? És ki tagadhatná, hogy ez a történelmi múlt a marxizmusig jutott el?

Rácz Győző egyenes indulása az alkotó marxizmus talajáról, nemzedéktársaival együtt, éppen ezért természetes indulás volt; a XIX. századdal szemben a „boldog tudat“ indulása új lények felé... De Rácz Győző a múlt—jelen ivén az egyetemes kérdések mellett nemzetiségi létünk lényegét is keresi. Tudja: a lét egyetlen igazolása-értelme az, hogy értékes lét. Rácz Győző a kultúra értékeinek feltárására vállalkozik. És azt is tudja: művelődési létünk egyetlen öngazolása: alkotó termékenysége; ezért írásai nem csak kontrollját, hanem szerves részét is képezik ennek a sokfényű létnek. Mert ez a lét sokfényű. És a birtokbavételét sürgető kérdésseltevések özönében az első fénynyaláb éppen a művészetre vetülő filozofikumé, hogy rá visszaverődve maga a filozofikum is művészin ragyogjon. Mert az igazi műveltség a szinkretikus egységet idéző integráns esztétikai műveltség.

Jelenünk léte egyben múltunkat idéző lét is. Jelenünket idéző írásaink múltbeli írásaink utódai. Tanulmány- és esszéköteteink sorát idézhetnők...

A lírától a metafizikáig írásai elsősorban esszék — a szó legnehezebb értelmében. De az esszé műfaji hovatartozásának eldöntése bizonyos mértékig mindig álprobléma. Mint filozófiai esszé „a senki földje szellemi vidékein barangol — írja róla Bretter György —, s néha inkább költészet, máskor inkább filozófia vagy tudomány, de mégis más, mint ezek: elmélkedés. Lényege: intellektuális közvetítő szerepe. Ott, ahol a szellem elveszti önmaga fonálát, ahol hierarchiájában törés támad, ahol kialakult formák hiába nyúlnak egymás felé, mert a szellemi úr közömbösíti törekvéseiket — megjelenik az esszé.“ De paradoxálisan az esszé birodalma úgy a senki földje, hogy éppen mindenkié. Ezt a közös tulajdont szolgálják Rácz Győző esszéi is: gazdagítva adják vissza saját irodalmi, művészeti, kulturális értékeit alkotójának — a közösségnek. Az esszébe öntött művészi fogalmazás általános szimptomája elméleti írásainknak, amelyek a metafizikát hol a gondolat kristályrácsának metaforizálják, hol monológnak tekintik a lényegről.

Az első fények hozzák mindig a világosságot. A költői-művészi világ filozofikus megragadása művészetfilozófiává emelkedett. Ezt példázzák *A kritika és világnézet*, *A sorskérdések lírája* vagy *A forradalom etikája*, a *Lira és elidegenedés* című Rácz-tanulmányok.

De miért váratott magára eddig művészetfilozófiánk? A múlt próbálkozásai miért akadtak meg a szándéknál, és nem jutottak el, vagy csak ritkán, a Nagy Felfedezésig? Mert bizonyos több filozófiát írt volna — ahogyan ezt Rácz meggyőzően elemzi — Gaál Gábor is, a költő és a filozófus, de művészeti és filozófiai tevékenységét lehagyva, a művelődési közeletben alkotott maradandót.

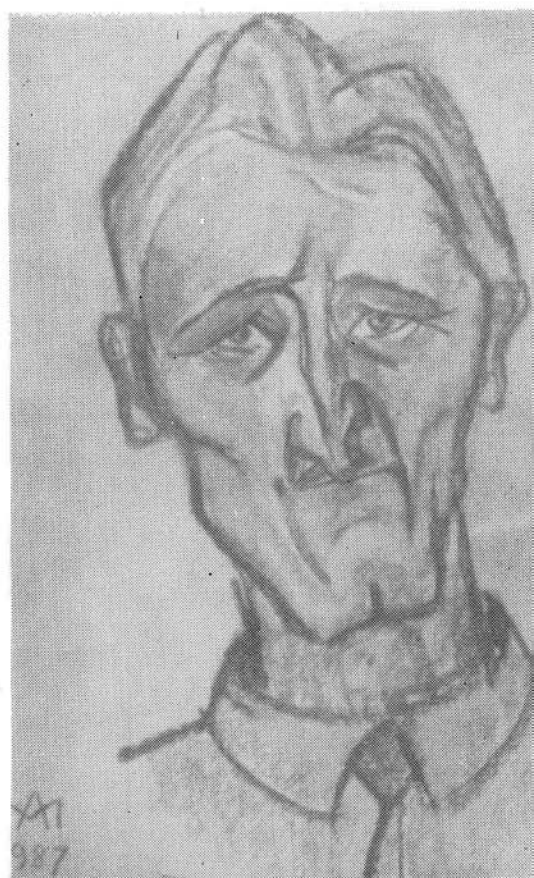
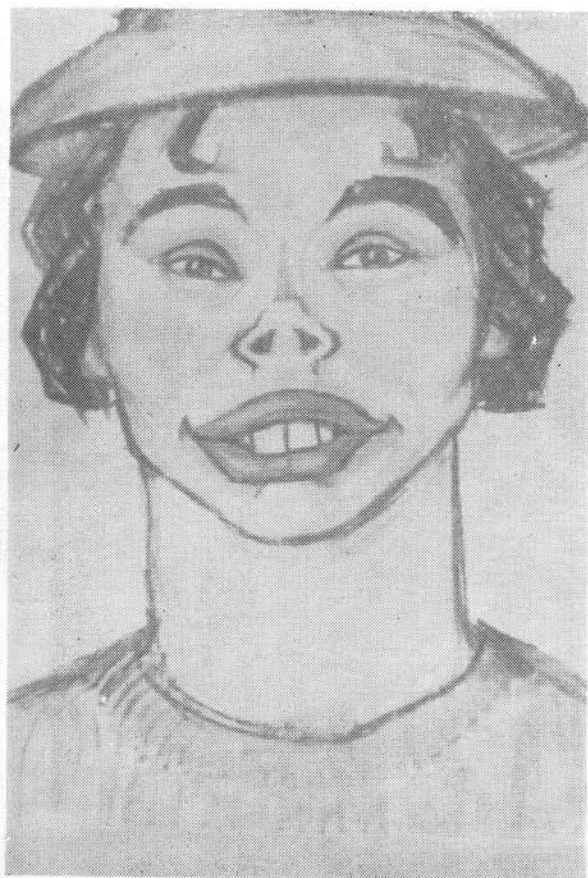
Jelenünk azonban nem csak feljogosít, de szigorúan kötelez is a filozofikum kiírására. Rácz Győzőnek a marxizmus-leninizmus fényében fogant szépségtézisei

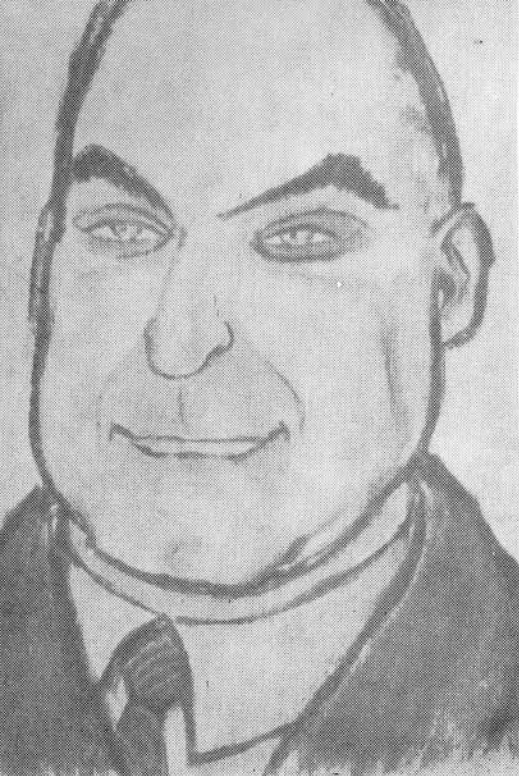
* Rácz Győző: *A lírától a metafizikáig*. Esszék, tanulmányok, kritikák. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

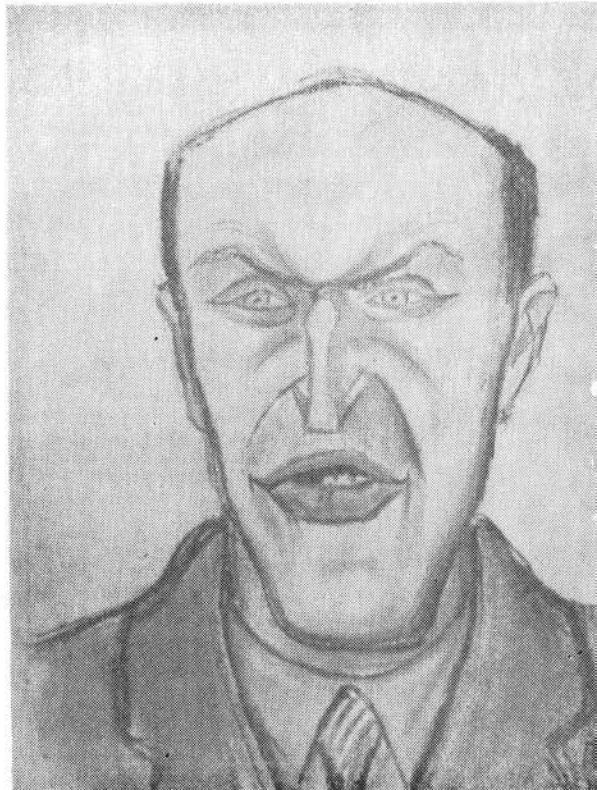
MÁRKOS ANDRÁS KARIKATŪRAI (A KORUNK GALÉRIA ANYAGABÓL):

1. SZABÓ GYULA; 2. BENCZÉDI SÁNDOR; 3. BERECHKY JÚLIA; 4. KÁNYÁDI SÁNDOR

5. MIKLÓSSY GÁBOR; 6. BENE JÓZSEF; 7. KÓS ANDRÁS; 8. ANDRÁSSY ZOLTÁN

(lásd az *Értelem és szépség* kötetében is, de amelyeket elmélyültebben doktori értekezésében fejtett ki) jelentős mozzanata a hazai magyar filozófiaírásnak. Persze, ezen az úton nem egyedül jár Rácz Győző. Vele egyidőben például Bretter György a lenini teljes magyarázat elvét elemezve jutott el az egyetemes filozofikum kérdéseire, és indította el a hazai filozófiai gondolkodást nyelvfilozófiai kutatások irányába. Rácz Győző elemzése viszont mindinkább a művészi gyakorlatra épülő kultúrfilozófiai kutatásokká szélesedtek ki, szintén egyetemes érvényű igények fényében. Ezek az írások nem pusztán elemzések, nem művelődésünk egyszerű diagnózisai; többek ennél: alkotó viszonyok megteremtői, amelyek tárgyakat önmagukba olvasztva az elemzésben újat alkotnak: az elemzés megalkotását, új szellemi értéket filozófiai kultúránk tanúbizonyságaként. Ez a tanúbizonyság a tematika minden vonatkozásában meggyőző: a hagyományokról szóló írásaiban (*Marx és a filozófia jövője*, *A avantgarde művészetfilozófiai problémái a népfronti Korunkban*, *Képzőművészetelméleti kérdések a népfronti Korunkban*), etikai kérdésekben (Gáll Ernő munkásságának az elemzése *A humanizmus viszontagságaiban*), művészettörténeti elemzéseiben a műtről (lásd Tóth Sándor könyvének bírálatát *A legendától a valóságig* című írásában) vagy a jelenről (*Sorskérdések lírája* Sütő András műveiről) és művészetszociológiai eszme-futtatásaiban (*Kritika és világnézet*) egyaránt.

A totalitás megragadásának igénye Rácz Győző minden írását a filozofikum szférájába emeli. De a megragadott totalitás az esztétikum világában megelevedő totalitás, amely magát a megragadást egyben művészi igényűvé is teszi. Rácz Győző érzi, tudja ezt. Nála a művészi egyszerre korjegy és egyéni jegy, mert az esztétikum hullámhosszán közvetítő Rácz nem dramatizál, és nem leír, hanem korunk zajlásában az áhitott tiszta forráshoz vezet, egy szigorú, de megnyugtató csendhez: bensőséges lírába ágyazva szólaltatja meg korunk filozofikumát. Es megoldja a nagy titkot. Mert a nagy titkok nyitja — egyszerűségük. A csoda: a heurisztikus felfedezés. Rácz Győző az esztétikum titkát azáltal leplezi le, hogy nem csak tudósít arról, hogy a világ csak akkor a mi világunk, ha benne foglaltatnak eszményeink is, hanem eszményekben gazdag világ építésére buzdít. Az élő ősi kibernetikát fedezi fel, amely a pattintott kő használatától kezdve potenciálisan mindenhatóvá tette az embert úgy, hogy eszményről valóságra, valóságról eszményre irányította. De eszmény és valóság kérdés-tömegében Rácz Győző nem keveredik labirintusokba, nem téved zsákutcákba, nem hahózik merev tézisekben reménykedve, visszhangra várva, és nem is ringatózik világotúli dalmokon, hanem a valóság—eszmény viszony feszítvóvá magát *lírai metafizikában* jelöli ki: az eszményt mindig valósággal terhesnek, a valóságot mindig eszményt sugallónak követelve. „Az, hogy van metafizika — írja — (a szó arisztotelészi értelmében), amely a történelem realitásait helyesen tükrözi, és így lehet helyes aktivitás-modell a történelmet formáló gyakorlat számára, ma már cáfolhatatlanul igaznak bizonyul. Kétségtelen tehát, hogy a lehetséges metafizikák gondolkodás-történeti jogosultsága és életrealitása elvont megítélésben nem szorul bizonyításra és rehabilitációra. Azonban minden metafizikának, mint egyedi gondolati teljesítménynek, újra és újra igazolnia kell jogát a létehez, kizárólag azon az alapon, hogy a társadalmi gyakorlat számára helyes elméleti megalapozást nyújt-e, vagy egyszerűen csak az emberi gondolkodás nagy országútjához közelebb vagy távolabb eső eredménye a lényege szerint mindig magányos észnek.” Ezért válik Rácz Győzőnél a gondolat szabadságáért folytatott küzdelem a kötelességek konfliktusává akkor, amikor a gondolat harcosait a gondolkodás kötelességére emlékezteti metafizikai elvárásokkal — költőt (Bartalis János), író (Németh László), színészt (*Gondolatok színháza*), életben, írásban, színpadon egyaránt. Ennek a krédónak a megszemélyesítése és tárgyiasítása *A lírától a metafizikáig* minden írásában azt teljesíti ki, amit az *Értelem és szépség* már tételezett. Ott: *A művészet világnézeti meghatározottsága*, *A művészet valódisága és a művész ösztintesége*, *A művészi szabadság és álszabadság*, *A művészi elkötelezettség mint közvetítettség*; itt: *A lírai metafizika (Az írás dicsérete, Játék, Csodasziget, Erkölc, Ősz, Szolidaritás, Példa)*. Ez az „itt” nem pusztán írói alapállás, hanem a megtett út mérlege is: a kultúra filozófusa nemcsak feltárja, de bensőségesen is teszi kultúránk filozofikumát. Ezért jogos kritikája nikéi erejében, ha a létből fakadó eszmény el-sikkasztását ostorozza (lásd a Madách-előadás kritikáját *Szimbólum és történetiség* *Az ember tragédiájában*), és dicsérete pindarosi zengésében, ha a gondolat „falovacsakáktól istenekig” vezető távlatait fedezi fel a Sütő-tanulmányban.

Polémiai is ezen a feszítávon rajzanak. Akkor is, ha a kritika státusát kéri számon (*Mitoszok valóságától a valóság demitizálásáig*), és akkor is, ha az elmélet kritikájában a valóságot és a művészi valóságot nyomozza (*Esztétika és valóság*), vagy a művészet valóságában az elmélet erejét védi (*A forradalom etikája*, *A mag-*

lyán nem égnek el a csillagok). A lessingi *Hamburgi dramaturgia* elméleti erejét idézik színházelméleti írásai, amelyekben az írói-színészi munka szintjeit, a szerző szándékát, a művet, a róla szóló kritikákat, az előadás rendezését, a színészi teljesítményt, a közönség reakcióját olyan belső egységbe foglalja, hogy méltán nevezhetjük őket szinkretikus esszéeknek.

Egyszerre több vágányon versenyt futni a tárggyal, a halódó régi és a korán jött új partjai között, tragikus pátosszal övezi a szakíró sorsát. Mert tárgya: műveltségünk léte, de ez a lét saját írását is integrálja, az írás pedig önmagát felül-bírálni már nem képes, beleszorul saját tárgyának létébe, és eltemetve a régit, vagy elsíratva a korán jött új pusztulását, maga is a régi része lesz vagy korai még az újhoz. Ráczy Győzöt éppen lírai beállítottsága emeli túl a transzcendens tragikumán, kora és fegyvertára pedig mentesíti az elődök önostorozó ironiájától is, a tragikus pátosz fajkiáltásától is: ezen a ponton Ráczy Győzónél a fogalmi apparátust felváltja a szimbólum, az allegória világa. Lírába oldja kételyeit (*Ősz*), sóvárgását (*Játék*), boldogságát (*Csodasziget*).

Vitáztak már azon, hogy ez a Ráczy Győző-i lírai metafizika vagy metafizikai líra kit főd el, illetve kit emel ki: Ráczy Győzöt, a lírikust, vagy Ráczy Győzöt, a filozófust. Lukács György kifejezésével élve, úgy tűnik, a Ráczy Győző-i írások *műalkotásszemélyisége* a líra filozofusát emeli ki, és túl a keresztkérdéseken az alapminőség éppen a líra és a metafizika mellettsége, az, hogy egyik minőség sem fedi el a másikat. Ráczy Győző visszaadva a művészetnek ősi jogát, hogy érzékivé téve az eszményt, a lét csodáit filozofálja, saját bölcséletét, ennek a létnek totalis megragadását lirizálja meg, és ezáltal kétszer is hódol az Írás és Közönsége előtt az érthetőség jegyében. A közérthetőség fogalmi harcát már megvívta (lásd *Értelem és szépség: A művészet hozzáférhetősége*), most erre a győzelmére építve tesz eleget a korigénynek akkor, amikor megláttatja velünk azt, amit a világban is, az írásban is nézünk: a létből fakadó eszmények szépségét és azt, hogy érdemes értük a küzdelem, amely a létben fogant írások valóságát, művészi, filozófiai, művészetfilozófiai írások létét az élő Valósággal szervezi bensőséges egységgé. Old és köt: lírája feloldja az esztétikum feszültségét, kioltva a groteszk és az eszményi konfliktusát; és köt: a valóság végtelenségét a lefelőre-haladottabb eszmények távlataihoz erősítve.

Líraian szólva, úgy tűnik, hogy a *metafizika* útja a gondolkodás birodalmában nemcsak végtelen, de védtelen út is. Végtelen út, mert a topológiailag nem-végesnek nevezhető közvetlen tagadását közvetett állítással sarkosítja azáltal, hogy a lét és levés totalitásában fogalmazza meg a kellés távlatait, azt, hogy a lét csak értünk való lét lehet, hogy a levés csak a mi levésünk lehet. A folytonosság és megszakítottóság dialektikájában a sok-sok nem-véges szakasz a végtelenné növekszik, melyben a pontszerűségek kilométerkövei hol a valóság, hol az eszmény szakaszát jelölik aszerint, hogy valósággá vált eszményeink újabb valósággá váló eszmények jelzőköveit rakják utunkon elénk.

És védtelen, mert a befutásra váró nem-véges útszakaszok nem mindenki számára beláthatók. És azok, akik nem hisznek az elérhető újabb nem-véges bizonyosságában, nem hisznek ennek a bizonyosságnak az előrejelzésében sem: a filozófiai kishitűek bajnokai ők, akik soha sem öltöztek nyílt harcok ószinte vi-seletébe, hanem valamilyen nem-metafizikus spanyolfal paravánja mögül támadtak rá a nádszálként védtelen finomságú eleven gondolatra. Minden időben. Hol felemelték a praxis talajáról, hogy Anteusz módjára az ürbe, a transzcendenciákba fojtsák, hol az igen—igen és nem—nem dühringi dadogása kötötte gúzsba szárnyalását, hol saját reciprok értékévé süllyesztve szűk körű praktícizmusban fecsérelettették el aprózó közelharcokban nagy erejét. Vagy pedig üres fecsegésnek minősítették. Csak úgy.

A metafizikus gondolat líraisága éppen ezért a korán jött új tragikumát rejtj borongós bensőségeségében vagy ujjongó igazságtudatában, amelyet a konfliktusokból fakadó pátosz őszintesége erősít meg.

Ellenségeinek mesterkedései azonban sohasem tudtak igazi antitézisekké emelkedni. Mert a metafizika, az „első filozófia”, ahogyan Arisztotelész nevezte, az „ember kiirthatatlan szüséglete” (Kant) volt és maradt. És igaza van Ráczy Győzőnek, ha a metafizika jelentéskörét líraira hangolja. Herder mondotta: a költészet régebbi, mint a próza; hozzátehetjük, a líra régebbi, mint a filozófia, de ennek ellenére vagy éppen ezért a líra filozofikus is. És csak a nem-filozofikus az, ami metafizika-ellenes és egyben metafizika-idegen is: összeférhetetlen vele, nem válhat konfliktusossá, mert nem hogy ellentézésre, de még mellérendeződésre is képtelen. Külön világok. Ezért nem lehet vitájukat dialógussá emelni. Megcsökött monológusok, rövidzárlatolt távolsági beszélgetések maradnak csupán, amelyekre Sartre

iróniája illik: a rádióból hallgatott zenekari koncertet egy szekrénybe elzárkózva vezényelte — egy szilveszter éjszaka zajában.

A védtelen metafizika soha nem védekezett. Elleneit védve kapaszkodott bele önmaga világába, önmaga fölé hajolva ellenőrizte saját eszményét, és az őt tagadó valóságot mentve vezekelt. Ellenségei helyett. Mert a metafizika legnagyobb ellensége tékozló tulajdonosa: az árnyékán átlépni nem akaró ember. Aki nem próbálja meg a végtelennel tűnő nem-véges átlépését, soha sem sejtí meg a végtelent, ahogy Kant mondaná, nem tudja a lelket arra rendelni, hogy a természet elérhetetlenségét eszmék ábrázolásaként gondolja. Persze, a metafizikának nem fáj, hogy Hegelnek, aki diákévei idején Schellinggel és Hölderlinnel együtt részt vett a szimbolikus „szabadságfa” elültetésében, érett korára a boldogtalan tudat metafizikáját kellett megírnia, hogy Erósz divatlánnyá feslett, hogy Prométheusz gyufagyárossá züllött Gide *Rosszul leláncolt Prométheuszában*, hogy Ikarosz helyén a közömbösek ülnek az acélmadarakban...

És mégis: kiáltó igazságtalanság, hogy az elért bizonyosságok közömbös városlakók kényelmes paravánjaként szolgáljanak.

De a metafizika művelői tudták: harcukat csak a metafizika játékszabályai szerint vívhatják meg; mint a művészet harcát is, mert művészetellenesen nem lehet a művészetet sem megreformálni.

Persze, a non-metafizikus bajnokok paravánjait mindig az adott kor „mótvumai” díszítették. Századunkban a metafizika utáni vágy olyan arénába kényszerítette harcosait, amelyben egyszerre tagadták a metafizika tárgyát — a világ totalitását — és módszerét is: e totalitás megragadását. Szinte a hegeli boldogtalan tudat tonalitásában írja érezhető keserűséggel Hartmann: „A szisztematikus gondolkodásban manapság nem azok otthonosak, akik rendszereket építenek. A konstruktív gondolkodásnak korlátozott a mozgásteret. A tudomány minden területen előrehaladt. Aki nem veszi figyelembe az eredményeit, annak eleve veszett ügye van. Nem arról van szó többé, mint azelőtt, hogy meghatározott világszemléletet alapozzunk meg és vigyünk végig teherbíróképességének határáig. Immár nem a jelenségek káoszában való kezdeti tájékozódásról van szó. Magukat a jelenségeket már átrostálták és megmunkálták; természetes rendjükből sok mindent feltártak. Azt a módot, ahogyan szemléljük őket, már átalakították a kategóriák. És maguk ezek a kategóriák különfélék, minden jelenség-területnek saját, felcserélhetetlen kategóriái vannak. Aki ma a »rendszer« egységaspektusát egy meghatározott kategória-csoport szupponálásával kívánna elérni, annak a többi területen erőszakot kellene tennie. Művi egységet teremtené a természetes különfeleség rováására, és ezzel a világ igazi mivoltát a limine szem elől tévesztené... A konstruktív gondolkodás eljátszotta szerepét.” És joggal kérdezi: „Véget ért-e ezzel a szisztematikus gondolkodás is? Eppoly kevéssé — válaszolja —, mint ahogy *soha meg nem szűnik az érdeklődés a metafizika örök talányai iránt.*” (Kiemelés tőlem. — A. I.) És megállapítja: „A mai szisztematikus gondolkodás más utat jár. Nem rendszer jellegű gondolkodás többé (*Sistemdenken*); sokkal inkább problémagondolkodásként (*Problemendenken*) határozható meg. A problémagondolkodás nem rendszertelen. Szintén az áttekintést célozza. Céljának mindig mint rendszernek kell előtte lebegnie.”

Rác Győző gondolkodásmódja is problémagondolkodás. De ő végül is nem egyféle *lehetséges* metafizikát írt, hanem a lehetséges metafizikáját. Amint a metafizika használatában Arisztotelészre hivatkozik, úgy nála a lehetséges tartalma is arisztotelikusán költői. Hiszen az öreg Sztageirita írja: „Nem az a költő feladata, hogy valóban megtörtént eseményeket mondjon el, hanem olyanokat, amelyek megtörténhetnek és lehetségesek a valószínűség vagy szükségszerűség alapján. A történetírót és a költőt ugyanis nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e [...], hanem az, hogy az egyik megtörtént eseményeket mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnek. Ezért filozofikusabb és mélyebb a költészet a történetírásnál; mert a költészet inkább az általánosot, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el.”

Rác Győzőnél tehát a szó arisztotelészi értelmében válik az eszmény—valóság ivén neszező líraiság a lehetőség és valóság szintézisévé — tartalma filozofikumá és tárgyalásmódja szükségszerűen metafizikaivá. Ez a poétikus filozófia és egyben filozofikus poézis egy különös rendszert valósít meg *A lírától a metafizikáig* belső röppályáján a valós és eszményi, a meglévő és megvalósuló között, röviden: az esztétikum-mező és szándékaink, tetteink életérzése között. Így szerzőnk szándéka, mely szerint a gondolat dinamizmusának pólusait a líra és a metafizika között rögzíti, és az alkotó értelem útját „az igazi metafizika” irányában jelöli ki, alapvető jelentőségű magának a mai társadalmi gondolatnak a forradalmasításában is. *A lehetséges metafizikákban* írja: „A marxizmus bizonyította be

cáfolhatatlanul, hogy a metafizikák csak akkor válhattak a praxis számára építő hatásúakká, ha a tudományok eredményeire épültek. Ha nyitottak maradtak, ha a minden irányba utat törő értelem előtt nem álltak el az utat banális »örök igazságok« torlaszaival.“ És valóban, *Az értelem dimenziói*, a *Filozófia tegnap, ma és holnap*, a *Lírai metafizika* mindmegannyi része kötetének, amelyek egybehangzóan fejezik ki Rácz Győző arra irányuló szándékát, hogy az értelem jogát, a szabadon gondolkodást, a szabadon alkotást a legnemesebb erkölcsi kötelességgé magasztssa. Így végül a sokat vitatott fogalom is — metafizika —, amelynek fejlődése korántsem volt csendes a filozófiai gondolkodás történetében (több értékű, ezoterikus jelentésköre miatt sem), Rácz Győző írásaiban meggyőző, megnyugtató, ünnepélyesen ígérő és egyben szigorú apollinikus tartalmat nyer: az emberi értelem elidegeníthetetlen jogát ahhoz, hogy a világot totalitásában gondolja el a múlt—jelen—jövő történetének egész birodalmában. „Az ember ember-mibenlétéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a csillapíthatatlan vágy a létezés megértésére. A történetileg meghatározott értelem ugyanis nem akarja tudomásul venni saját történelmi korlátait, és a totalitás megértésével kísérli meg leküzdeni őket.“ Ezt a metafizikát keresi és találja meg Rácz Győző esszéiben, tanulmányaiban, kritikáiban, amelyekben a két pólus — filozófiai—művészi — ereje az alkotó gondolat védtelenségét védi, és végtelenségét totalizálja. Mert lehetséges, mert kell a lehetséges metafizikája. Kötete indító írásában mondja: „Hinni tehát az értelem erejében, marxista filozófiai világképünk igazságaiban és humanizáló hatalmában ma azonos ennek a feladatnak a vállalásával is; a céltalanságból és a látszólag egymásra visszavezethetetlen részekre hulló világokból korszerű, a jövő lehetőségeivel számoló, továbbra is nyitott és teljesebb metafizikai világképet alkotni. Ez most a marxista filozófia egyik legnagyobb jelentőségű feladata, amelyet mindenképpen meg kell oldanunk ahhoz, hogy ne szoruljunk rá a mindig újat hozó idő megbocsátó kegyelmére.“

Erdős I. Pál: Anyaság